

İBNÜLEMİN

MAHMUD KEMAL İNAL

Dârü'l-Kemal ve
Erbâb-ı Kemal

2

DURSUN
GÜRLEK

TIMAŞ TARİH

1. BÖLÜM

HAYIRLA ANILAN HAYIRLI BİR ÂİLE

İki Kişiyeye Bir Fatihaya

Şanlı mazimizin özelliklerinden ve güzelliklerinden birçoğunu sinesinde barındıran İstanbul, tarihçilerin, edebiyatçıların ve bütün san'at erbabının ortak ifadesiyle tam bir açık hava müzesini andırıyor. Osmanlı yadigârı tarihî mezarlıklar, bilhassa selatin camilerinin yanı başındaki hazireler, işte bu açık hava müzesinin gezilmeye, görülmeye ve ders alınmaya değer en dikkat çekici köşelerini teşkil ediyor. Bir bakıma cennet bahçelerine benzeyen bu kabristanlardaki o güzelim mezar taşları hem en taş kalpleri bile yumuşatıyor hem de üzerlerindeki ibretli ve hikmetli yazılarla metafizik alemin kapılarını aralıyor.

Taşa yansıyan Osmanlı medeniyetinin canlı örnekleri olan mezar taşlarında, bazen kimsenin aklına gelmeyen ve keskin zekâ ürünü olan ifadelere, anlamlı vecizelere, kelimayı kibarlara, duygu dolu şiirlere de rastlıyoruz. İnsanın manevi dünyasına seslenen, okuyanı intibaha getiren bu türlü sözlerle sadece Osmanlı mezarlıklarında değil, Cumhûriyet dönemi kabristanlarında da karşılaşlıyoruz. Buna

bir örnek vermek gerekirse Midhat Cemal Kuntay'ın mezarından söz edebiliriz. İbnülemin Mahmud Kemal Bey'i de yakından tanıyan ve eserleri hakkında övücü yazılar kaleme alan bu şairimizin Karacaahmet Mezarlığı'ndaki kabir taşında şu cümleyi görüyoruz: "Yolcu! Burada bir karı koca yatıyor. İkisine bir Fatiha yeter!"

İtiraf etmem gerekir ki bu anlamlı söz bana son Osmanlı sadrazamlarının en ünlülerinden biri olan Yusuf Kâmil Paşa ile muhterem eşi Zeynep Hanımı hatırlatıyor. Evet, bu hayırsever karı koca, kendi eserleri olan Üsküdar'daki Zeynep Kâmil Hastahanesi'nin bahçesinde yer alan türbelerinde birlikte mahşer sabahını bekli-

Zeynep Kâmil Hanım

yorlar. Ne zaman bu hastahänenin yanından geçsem yukarıdaki veciz cümleyi hatırlarım ve ikisine bir Fatıha hediye ederim.

Rüyada Görülen Enfiye Kutusu

Efendim, İstanbulumuza -başta Zeynep Kâmil Hastahanesi olmak üzere- bunca hayır eseri yaptırmak suretiyle ne kadar hayırlı bir kadın olduğunu isbat eden Zeynep Hanım'ın kocası Yusuf Kâmil Paşa, İbnülemin Mahmud Kemal Bey'in çok değer verdiği akrabalarından biridir. Daha doğru bir ifadeyle söylemek gerekirse İbnülemin'in babası Seyyid Mehmed Emin Paşa, Yusuf Kâmil Paşa'nın hem yeğeni hem mühürdarı idi. Böyle bir yakınlıktan dolayı Mahmud Kemal Bey, her seferinde bu meşhur Osmanlı paşasından ve hayırsever hareminden büyük bir sitaşiyle bahsediyor; mesela "Benim babam Mehmed Emin Paşa, Yusuf Kâmil Paşa'nın en yakın akrabasındandı. Okutan yazdıran o idi. Kâmil Paşa'yı ve zevcesini biz, ana-baba biliriz." diyor.

İşte bundan dolayı "İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Âile Fertleri"nin anlatıldığı bu bölüme Yusuf Kâmil Paşa ve Zeynep Hanım'la başlamayı uygun buldum. Hemen belirtmem gerekir ki bu konuda da en sağlam ve en önemli kaynağı İbnülemin Bey'in eserleri teşkil ediyor. Durum böyle olunca bendeniz de Hazret'in kitaplarından yola çıkarak, daha doğrusu yazılarından iktibaslar yaparak ve kısmen sadeleştirerek iki kişilik bu mutlu âileyi siz değerli okuyucularıma tanıtmaya çalışacağım.

Müellifimizin, gençlik yıllarında, Yusuf Kâmil Paşa hakkında müstakil bir kitap yazdığını, ayrıca en kapsamlı eseri olan *Son Sadriazamlar'* da kendisine geniş bir yer verdiğini biliyoruz. Mahmud Kemal Bey, adı geçen kaynakta Yusuf Kâmil Paşa'nın siyasi hayatını yeteri kadar anlattıktan sonra o usta kalemiyle ve maharetli bir ressam edasıyla paşa merhumun fiziki portresini de çiziyor. İlerleyen satırlarla birlikte -okuyucu- onun ahlaki güzelliğine, takdire şayan karakterine ve meziyetine, ayrıca ilmi muktesebatına da vakıf oluyor. Aşağıda uzun uzadıya söz edeceğimiz konağını

bir ilim ve irfan meclisi haline getiren Yusuf Kâmil Paşa'nın nasıl "kâmil" bir paşa olduğunu yakından öğrenmiş olacağız.

Merhumun hayatı hakkında adı geçen kaynaklarda ayrıntılı bilgiler yer aldığı için burada onlardan uzun uzun bahsetmek istemiyorum. Yalnız onu Mısır'a götüren -tabir yerindeyse- bir bakıma "hanım köylü" yapan bir rüya hadisesi var ki İbnülemin'in kaleminden nakletmeden geçemeyeceğim. Efendi Hazretleri, Yusuf Kâmil Paşa'nın Mısır seferini şöyle anlatıyor:

"Kâmil Bey, bir gece rüyasında Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'yla buluşuyor. Bir çimenlikte beraber oturuyorlar. Paşa, oradan ayrılırken murassa enfiye kutusunu bırakıyor. Kâmil Bey kutuyu alıyor, saraya gidince hareme gönderiyor. Kâmil Bey'in bu dürüstlüğünden ve sadakatinden çok memnun olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa kutuyu kendisine bağışlıyor."

Rüyasını bir tâbirciye yorumlatınca -irfan sahibi olan- o zat;

Yûsüf gibi envâ-ı mihen çekmeğe muhtac

Âsân değil ihvâna veliyyü'n-niâm olmak

beytiyle işaret edilen manayı hatırlayarak Mısır'a gitmesini söylüyor. Malum olan meselelerden dolayı o sırada Mısır'a gitmek mümkün olmadığı için bir süre olayların sonuca bağlanmasını bekliyor. Nihayet 1833 yılında bir gece amcasının Üsküdar Ayazma'daki yalısından Kız Kulesi'ne geçerek -daha önce kaptanla kararlaştırdıkları gibi- bir yelkenli gemiye biniyor. Gemi hemen hareket ediyor.

Câmide Tefsir ve Mesnevî Okutmak İsteyen Paşa

Kâmil Bey, Mısır'a varınca, bir memurluğa tayin edilmesi için Mehmed Ali Paşa'ya dilekçe verdi. Paşa, dilekçesini çok beğendi. Kâmil Bey'i huzûruna çağırdı. Kendisiyle uzun uzun konuştu. Zekâsını, liyakatini anladı. Derhal Mısır hazînesi kâtipliğine, yedi sekiz ay sonra da merhum Sami Paşa'nın birinci muâvin bulunduğu "Divân-ı Vilâyet"e ikinci muâvin olarak tâyin etti.

Kâmil Bey, bir taraftan görevini en dikkatli bir şekilde yerine getirmeye çalışırken diğer taraftan -herkesçe bilinen ve teslim edilen- ilmini ve fazlını tamamlamaya çalıştı. Fransızca'yı da -devrin şartlarını ve gereklerini çok iyi bilen- Mehmed Ali Paşa'nın teşvikiyle, hatta emriyle öğrendi.

İlerleyen zamanla birlikte, Mehmed Ali Paşa'nın kendisine olan teveccühü ve iltifatı arttı. Kaymakamlık rütbesinden başlayarak kademe yükseldi ve mirliva (tuğgeneral) oldu. Vaktiyle gördüğü rüya aynen çıktı. Mehmed Ali Paşa, çocukları arasında akıl, zekâ, cömertlik ve mürüvvet bakımından kendine benzeyen üçüncü kızı Zeynep Hanım'ı evlâtlarının ve akrabalarının muhalefetine rağmen Kâmil Paşa'ya nikâhladı.

Zeynep Hanım-Yusuf Kâmil Paşa evliliği işte böyle başladı ama böyle gitmedi. Paşa babasının ölümünden sonra bu mutlu aile, can sıkıcı bir gaile yaşadı. Uzun bir ayrılıktan sonra, Osmanlı devlet ricalinin araya girmesiyle ikinci defa nikâhları kıyıldı. Zeynep Hanım'la ilgili bölümde bu konuyu biraz daha ayrıntılı anlatacağımızı hatırlatarak -İbnülemin'den naklen- Yusuf Kâmil Paşa'yla ilgili birkaç anekdot nakledelim:

Son Sadriazamlar yazarı, son sadriazamların en gözde şahsiyetlerinden biri olan Yusuf Kâmil Paşa hakkında diyor ki:

“Kâmil Paşa irfan sahibiydi. İrfan ile kibrin aynı şahısta bir araya gelemeyeceğini irfan ehli kimseler takdir eder.

Gerçi o, bazı 'ekâbir' gibi riya kisvesine bürünerek huzuruna gelenleri kapıda karşılamaz ve kapıya kadar yolcu etmezdi. Zaten kimse kendisinden bu türlü yapmacık hareketler beklemezdi. Herkes onun meclisinde bulunmayı, sözlerini dinlemeyi şeref bilirdi. Oturup kalkmasına kimse dikkat etmezdi.

Eski devlet adamlarından merhum Abdürrefi Efendi, Paşa'nın yüksek ahlakından söz ederken 'Bazı kimseler, onun mütekebbir olduğunu, kimseye ayağa kalkmadığını söylüyorlardı. Fakat insan kürkünün eteğini öptüğü zaman altında birkaç yüz lira bulur,

ihtiyacını giderir, rahata kavuşurdu. Keşke bütün ekâbir, böyle mütekebbir olsaydı.’ demişti.

Paşa, ‘Görevim ve rütbem engel olmasaydı bir câmide tefsir veya mesnevî dersi vermeyi çok arzu ederim.’ dermiş.”

Bu ifâdelerden Paşa’nın kibirle, gururla hiçbir ilgisinin olmadığı sonucuna varan İbnülemin Mahmud Kemal Bey sözlerini şöyle sürdürüyor:

“O devirde camilerde cemaatle birlikte değil oturmayı yan yana namaz kılmayı bile haysiyetlerine (!) yakıştıramayan birtakım haysiyetsizlerin karşısında Kâmil’in camide cemâate tefsir ve mesnevi okutmak istemesi, böyle halisâne bir dilekte bulunması, onun kibirden, gururdan ne derece uzak olduğunu gösterir.”

Darbeci Paşaya Ağır Eleştiri

Yusuf Kâmil Paşa’nın ne kadar hakperest, ne derece vefâli bir insan olduğunu beyan sadedinde Mahmud Kemal Bey şöyle ibretâmiz bir anekdot naklediyor:

“Mecalis-i âliye’de görev yaptığı ve kalbinden rahatsız olduğu günlerin birinde bir akşamüstü, sadrıâzamlık makamından yazı geliyor. Bazı önemli maddelerin görüşüleceği toplantıya katılması isteniyor. Ertesi sabah -kendi vapuruyla- Bebek’deki yalisından hareket edip Sirkeci’ye gidiyor. Gazetecilerin ve yer yer toplanan halkın çıkardığı gürültü, patırtıdan dolayı şaşkın gözlerle etrafa bakarken eski Serasker Rızâ Paşa’nın -üç çifte kayıkla- geldiğini görüyor. Rızâ Paşa, ‘Buraya gel!’ diye bağıyor, onu da vapura alıyor. Gürültünün, patırtının sebebini soruyor. Rızâ Paşa biraz düşündükten sonra ‘Halkın niçin toplandığını bilmiyorum. Kulu-nuz da Meclis’e gidiyordum. Şimdi haber aldığımı göre sarayda toplanılacakmış, oraya gidelim.’ diyor.

Dolmabahçe Sarayı’na ait iskeleye yaklaşınca Sultan Abdülaziz’in hal’ edildiğini söylüyor. Yusuf Kâmil Paşa böyle meşum bir haber karşısında son derece üzülüyor. Derken vapurdan çıkılıyor. Sarayın

alt kattaki salonunda Sadrıâzam Rüşdü Paşa, kendisini büyük bir saygıyla karşılıyor. Salon, saray halkıyla vükelâ ve diğer memurlarla dolmuştu. Yusuf Kâmil Paşa, -yüksek sesle- ‘Rüşdü Paşa, iyi b... yediniz.’ dedikten sonra bir odaya giriyorlar. İçeride Rüşdü Paşa’yı çok ağır fakat çok doğru sözlerle azarlıyor.”

Burada araya girip söylemek isterim ki Sultan Abdülaziz gibi değerli bir Osmanlı pâdişâhını “nahak” yere tahtından indirmek sûretiyle b... yiye -bilindiği gibi- sadece bu Rüşdü Paşa değildir. Mithat Paşa’yla birlikte Hüseyin Avni Paşa da cinâyetin ortaklarıdır. Özellikle Hüseyin Avni Paşa, bir numaralı cânidir. Bu adamın mel’anetini yine İbnülemin Mahmud Kemal Bey, iktibasta bulunduğumuz, *Son Sadriâzamlar* isimli eserinin ilgili bölümünde olanca dramatik sahneleriyle anlatmaktadır.

Said Paşa İmamı Hasan Efendi

Yine asıl konumuza dönecek olursak Mahmud Kemal Bey, adı geçen muhalled eserinde sözü Yusuf Kâmil Paşa’nın zekâsına ve ilim aşkına getirip şunları söylüyor.

“Hâfızası fevkalade metin, zekâsı gayet keskin olduğundan gördüğünü, işittiğini, okuduğunu unutmasına imkân yoktu. Çocukluğundan beri ne işitmiş ne görmüş ise -sırası geldikçe- olanca insicâmıyla, intizâmıyla naklederdi.

Çocukluktan başlayıp ömrünün son günlerine kadar ilimle meşgul olmuştu. Meclisi, âdeta encümen-i dâniş (akademi) idi. Batılı ve Doğulu âlimler, edipler, şâirler, zarifler işte bu encümen-de toplanıyorlar, ilmî ve edebî sohbetler yapıyorlardı. Meclisin sâhibi her konuda söz söylemeye, her mevzuda fikir beyan etmeye yetkili olduğundan toplantıları bizzat kendisi idâre ediyordu. ‘Darü’l-Kemal’ olan kâşânesine (köşküne) gelenler, encümen-i daniş olan meclisine girenler hâlinden, kemâlinden ve mâlinden istifâde ediyorlardı.

Bir ara, bazı önemli şahsiyetlerin isteği üzerine, meşgûliyetlerinin olmadığı gecelerde tefsir okunmaya başlandı. Prens Mustafa Fâzıl Paşa kari, Şîrvânî-zade Rüşdü ve Cevdet paşalar mukarrir, Âli Paşa ve diğer bir zevat sâmi (dinleyici) sıfatıyla bulunuyorlardı. Kâmil Paşa ise 'mümeviz'lik gibi önemli bir görevi yerine getiriyordu. En zeki vezirlerden merhum Yenişehirli İbrâhim Paşa diyor ki: 'Devrin başta gelen fazilet sahibi insanlarından olan paşa merhum, Said Paşa imamı Hasan Efendi'ye, bâzen İbn-i Fariz'in *Hamriye*'sini terennüm ettirirdi. Hasan Efendi'nin o latif ve güzel terennümleri ruhları okşadığı gibi paşanın kasideyi, büyük bir vukufiyetle ve son derece edebî dille, meclistekilere hem tercüme hem îzah etmesi ise başka bir rûhânî ve mânevi zevkin tadılmasına vesîle oluyordu.'

İbnülemin Mahmud Kemal Bey, babası Mehmed Emin Paşa'nın, dolayısıyla kendisinin de en yakın akrabasından olan Yusuf Kâmil Paşa'nın -hasbelbeşer- görülen hatâlarına ve kusurlarına da eserinde yer verdikten ve bu hususta yapılan ithamları cevaplandırdıktan sonra sözü bu sefer de merhumun cömertliğine getiriyor, ezcümle şunları söylüyor:

"Fakirler, her zaman, özellikle Ramazanlarda kapısına yığılırlardı. Nefis yemekler yerler, hediyelerini alırlardı. Amcasının torunu Süreyyâ Paşazade, eski Washington Büyükelçisi merhum Şekip Bey, Paşa'nın ve hanımının vefatlarından sonra, bir Ramazan akşamı Beyazıt'taki konağın önünden geçerken kapının iki tarafına kaldırım taşı yığıldığını görüp 'Sübhânallah! Bir zamanlar şuraya fakirler yığılırdı. Şimdi taş yığılmış!' diyerek üzüntüsünü dile getirdiğini bana söylemişti."

Tarihe Mâl Olmuş Fıkralar

İbnülemin, Paşa'nın sehâvetiyle ilgili sözlerine şöyle devam ediyor:

"Görevinden azledilen valilere, mutasarrıflara ve diğer birtakım memurlara para verir, bir nevi emekli sandığı gibi hareket ederdi.

Hatta merhum Âli Paşa'ya da sıkıntılı zamanlarında defalarca nakdî yardımında bulunmuştu. Bazı akşamları Babîâlî'deki vazîfesini bitirip konağına yaya olarak giderken yanından dalgın dalgın geçenlerin durumunu anlar, yavaşça ceplerine bizzat para atardı yâhut arkadan gelen ağalara attırırdı. Câmilere gittikçe imamlara, müezzinlere, kayyimlere, vâizlere ve diğer fakirlere para vermeyi âdet haline getirmişti."

Son derece kıvrak bir zekâyâ sahip olan Yusuf Kâmil Paşa, aynı zamanda nüktedan bir insandı. Kendisine atfedilen zarif fıkralara, latif lâtifelere sadece İbnülemin Mahmud Kemal Bey'in eserlerinde değil, başka tarihçilerin kitaplarında ve yazılarında da rastlıyoruz. Meselâ bunlardan biri olan merhum Mehmed Zeki Pakalın, *Tarihe Mâlolmuş Fıkralar* isimli eserinde Kâmil Paşa'ya ait fıkralara da yer veriyor. Yeri gelmişken bunlardan birkaçını nakledeyim:

Meşhur Rus Başkonsolosu İgnatıyef, izinli olarak memleketine giderken, vedâ için geldiği Yusuf Kâmil Paşa'ya: "Efendimize Rusya'dan ne getireyim?" sorusunu yöneltiyor.

Paşa şu ilgi çekici cevâbı veriyor: "Ben bir şey istemem. Yeter ki mesele getirme!"

Diğer bir fıkra da şöyle:

Şâir Kanlıcalı Nihad Bey, bir akşam Yusuf Kâmil Paşa'nın konağına gidiyor. Konakta vükelâdan bazıları da vardı. Paşa Nihad Bey'i her zamankinin aksine üzgün bir halde görünce: "Nihad! Bu akşam seni pek neşesiz görüyorum, neyin var?" diye soruyor. O da: "Kış geldi, çattı. Hâlâ odun kömür, çoluk çocuğa kışlık alamadım. Durum böyle olunca insanda neşe mi kalır?" cevabını veriyor.

Bunun üzerine Yusuf Kâmil Paşa "Adam sen de düşündüğün şeye bak! Ben kethüdâyâ (kâhyaya) söylerim, yarın hepsini tedarik eder. Sen biraz neşelen de bizi de neşelendir." diyor. Bu tatlı vaadle keyfi yerine gelen Nihad Bey, can alıcı nüktelerle, doyumsuz sohbetiyle gerek Paşa'yı gerekse misâfirlerini bir güzel neşelendiriyor. Gece de konakta kalıyor.

Sabahleyin Paşa'nın kendi hakkında bir emir verip vermediğini soruyor. Kâhya'dan öyle bir şey olmadığı cevâbını alınca doğru yanına gidip akşam verdiği sözü hatırlatıyor. Paşa "Canım! Akşam keyfiyle öyle bir halt ettik, sen de gerçek sanmışsın!" deyince Nihad Bey daha fazla dayanamayıp şöyle diyor: "O haltı akşam etmediniz, şimdi ediyorsunuz!.."

Bu Kanlıcalı Nihad Bey çok yaman bir adam. Yine Yusuf Kâmil Paşa'yla arasında geçen bir "eşekli" fıkra var ki dinleyenleri de okuyanları da gülmekten kırıp geçiriyor. İzninizle onu da nakledeyim:

"Yusuf Kâmil Paşa Mısır yolculuğuna çıkacağı sırada Keçecizâde Fuad Paşa, Kanlıca'da komşusu olan Nihad Bey'i yanına alıp birlikte uğurlamaya giderler. Vedâ esnâsında Kâmil Paşa, Nihad Bey'e 'Mısır'dan sana ne getireyim?' diye sorar. Şâir 'Kanlıca'nın tepesindeki Mihrâbad mevkiî çok güzel bir gezinti yeri ama oraya araba çıkmıyor. Buradaki beygirlerle de ben çıkamıyorum. Bir Mısır eşeği ihsan buyurursanız minnettar olurum.' cevabını verir.

Yusuf Kâmil Paşa Mısır'dan dönünce, yine Fuad Paşa'yla birlikte karşılamaya giderler. Kâmil Paşa, Nihad Bey'i konuşturmak maksadıyla 'Nihad Bey! Benden eşek istemiştin. Nasılsa unuttuğum. Şimdi seni görünce hatırıma geldi.' deyince şair Nihad Bey bakın ne cevap veriyor:

'Zararı yok efendimiz. Siz döndünüz ya, yeter!..'"

Bebek'teki Muhteşem Yalı

Yusuf Kâmil Paşa hakkında verdiğimiz bu bilgilerden, bu fıkralardan sonra şimdi sıra, merhumun İstanbul'da yaptırdığı konaklara geldi. Bir İstanbul sevdâlısı olan merhum Ekrem Hakkı Ayverdi, insanlar gibi binaların da bir tarihî, bir hikâyesi vardır dermiş. El-hak, bu söz doğrudur. Gerçekten de tarihî binalar şehir medeniyetinin canlı göstergeleri olarak arz-ı endam etmektedirler.

Bu binaların başında ise -bilindiği gibi- saraylar, yalılar, köşkler, konaklar geliyor. Diğerlerini bir tarafa bırakalım sırf konakların bile

-hiç değilse- bazılarının kültür tarihimize mâl olduğunu, keza bir kısmının hakkında müstakil eserlerin kaleme alındığını biliyoruz. Sâmiha Ayverdi'nin *İbrâhim Efendi Konağı* adlı eseri gibi...

Yusuf Kâmil Paşa'nın biri Boğaziçi'nde, Bebek'te, diğeri İstanbul'un orta yerinde iki konağı bulunuyor. 21 Şubat 1963 tarihli *Hayat*'ta "Bebek'te Yusuf Kâmil Paşa Yalısı" başlığıyla bir makale yayımlayan Halûk Y. Şahsuvaroğlu yazısının sonunda, adı geçen yalı hakkında şunları söylüyor:

"Yusuf Kâmil Paşa Yalısı, ahşap mesken olarak, en büyük binalardan biri idi. Aristokratik hayat için, rükn teşkil ediyordu. Muhtelif ilâve binaları, dağ tarafındaki köşkleriyle kendine mahsus bir âlemde. Yalıda, müteaddit daireler, avlular vardı. Sofalar takriben 25x18 ölçüsünde idi. Yalı iki köprüyle dağ tarafına bağlıydı. Bir köprüsüyle, selâmlıktaki yedek odasından dağ tarafına geçilirdi. Diğer köprüsü (kapalı kafesli harem köprüsü) sokağın iç tarafındaki dairelere giderdi. Orada da takriben 30 oda vardı. Yusuf Kâmil Paşa'dan sonra bu yalı, Mısırlı Prens Halim Paşa'nın uhdesine geçmişti. Meşhur merdivenin ortasında, Halim Paşa'yı çölde avlanırken gösteren, yağlı boya büyük bir resim asılıydı. Yalının büyük sofalarında oturulduğu vakit, deniz ve bahçe beraber görülürdü. Yalının selâmlık kısmı parke, harem kısmı hasır döşeliydi. Harem Boğaz; selâmlık İstanbul tarafında bulunuyordu.

Yalıdaki bahçede büyük bir havuz, fevkalâde bir limonluk ve kısmen bahçeyi kısmen limonluğu gören bir taraça vardı. Yalıdaki inşaat direkleri, kalyonlardan alınmıştı. Kapı tokmakları porselendi. Güzel eşyâyla döşenmişti. Yalının kayikhâneleri Arnavutköy tarafında idi. Merdiven başlarında büyük sütunlar vardı. Yalıda asılı olan büyük avizeleri Ortaköy'den gelen Yahûdiler temizler ve bakarlardı. Yalının dağ tarafında, ressam olan Halim Paşa'nın çalıştığı bir resim köşkü bulunuyordu. Uçurum üzerine yapılmış ahşap tek bir oda 'Bülbül Köşkü' diye anılırdı. Paşa buraya gelir ve bülbül dinlerdi. Yalının büyük ahırları da bu bahçe tarafında idi. Bahçenin daha üst kısmında gayet güzel bir mimârîyle yapılmış

büyük odalar, boy aynalarıyla süslenmiş orta köşk bulunuyordu. Sonraları bir Arnavut korucu gece uyanıp kendini bu aynalarda görünce korkmuş; tabancasını çekmiş, aynayı devirmiş, kendisi de ölmüştü. Orta köşkün ilerisinde tamamen bitmemiş sekiz köşe odalı, içinde kahve ocağı olan çepeçevre sedirlerle döşenmiş, alçak pencereleli bir köşk daha vardı. Bu köşk meyve ağaçları arasındaydı. En tepede de İhsâniye Köşkü bulunuyordu. Abbas Paşa uzun zaman bu köşkte oturmuştu. Haremin önünde büyük bir havuz vardı. Havuzun diğer tarafında sıra ile köpek evleri yapılmış ve bu evler tel içine alınmıştı. Bahçenin büyük kar kuyusu da meşhurdu. Yalıda her mevsimde kar bulunurdu. Bu büyük bahçelerde dillere destan olan partiler tertip edilirmiş. Bazen çarşılar kurulurmuş; aşçı dükkânları, börekçiler, tatlıcılar oradaki dükkanlarda çalışırlar ve misafirleri ağırlarlarmış.

Halim Paşa, bizim mûsikîyi notaya aldırmişti. Yalıda ve koruda mûsikî âlemleri tertip edilirdi. Burası ayrıca İstanbul'a resmin ilk girdiği yerd. Ressam olan Paşa, yalıya devrin ressamalarını da toplar ve onları çalıştırırdı. Bu büyük ve pembe boyalı yalı, Birinci Dünya Harbi'nde, dârüleytam (yetimhâne) olmuştu. Harpten sonra tütün deposu olarak kullanıldı. 1928-1929 tarihlerinde de yıkıcılara satıldı."

Zeynep Kâmil Konağı

Aynı yazarımız, 11 Ekim 1951 tarihli *Cumhûriyet* gazetesinde neşrettiği "Zeynep Kâmil Konağı" başlığını taşıyan yazısında da şu önemli bilgileri veriyor:

"On dokuzuncu asırda Süleymâniye ve Bâyezid meşhur konakların bulunduğu semtler arasındaydı.

Bugün yerinde yeni Edebiyat Fakültesi binasının inşa edildiği eski Zeynep-Kâmil Hanımefendi Konağı'nın daha evvelki sâhibi Nakibü'l-Eşraf Tahsin Bey'di.

O devirlerde Tahsin Bey'in Mürekkepçiler Kapısı'ndaki konağıyla Kanlıca koyundaki yalısı, devrin zenginliği ve ihtişamı dillere destan olan binalardandı.

Tahsin Bey'in yegâne arzusu şeyhülislâm olabilmektir. Fakat bu arzusunun tahakkukuna kaderi bir türlü yardım etmemiştir. Bir defa Serasker Kapısı'na gelen Abdülmecid, Tahsin Bey'i de ziyâret etmek istemiş ve derhal civardaki konağa haberciler koşturularak 'Teşrif-i Şâhâne'nin vâki olacağı müjdesi Nakibü'l-Eşraf'a bildirilmişti.

Tahsin Bey, konağın kapısından Pâdişâh'ı büyük bir heyecanla karşılamış, şeyhülislâm olmak üzere bulunduğu zannıyla yüreği ağzına gelmişti.

Konakta bir müddet istirahat eden Abdülmecid, ayrılırken muhâtabının gözlerinden yüreğini okur gibi 'Tahsin Bey, ben de şeyhülislâm olmanızı pek istemiştim; fakat kısmet değilmiş.' diyerek bütün ümitleri söndürmüştü.

Tahsin Bey'in vefatından sonra konağı Fuad Paşa, ondan da Yusuf Kâmil Paşa satın almışlardı. Servet ve zevk sâhibi Prenses Zeynep Hanımefendiyle zevci Yusuf Kâmil Paşa, eski Nakibü'l-Eşraf konağının arsasına doksan bin altın sarf ederek yeni ve mükemmel bir bina inşa ettirmişlerdi. Leskofçalı Galip Bey, 1864'de biten bu muhteşem konağa söylediği tarihte;

Sakf-ı merfûuna yazsa sezâ tarihin

Beyt-i mâmuru binâ eyledi Kâmil Paşa

demişti.

Konağın eşyâsını kethüdâ Hüseyin Hâkî Efendi, otuz bin altın lira sarf ederek Avrupa'dan getirtmişti. Binâ, devrinin mimârî üslûbuna göre dışı kârgir ve içi ahşab olarak yapılmıştı. Cümle kapısının hizâsında, saçak altında meşhur hattat Vahdeti'nin bir yazısı bulunuyordu.

Konak garp üslûbuyla, eski mîmârimizin mezcedildiği güzel bir nûmune idi. Zemin katı da dâhil olmak üzere her üç katı zevke uygun bir iç taksîmâta tâbi tutulmuş, geniş, divânhânelerde, bol

pencereler, aydınlık salon ve odalarda eski mîmârîmîzin ferah ölçüleri kullanılmıştı.

Zeynep Kâmil Konağı, devrinin mümtaz şahsiyetlerinin devam ettiği ilmî sohbetlere, büyük ziyâfetlere, san'atkâr ziyâretlerine sahne olmuş bir binâydı.

Mutfaklarında otuz aşçıbaşı çalışır, ahırlarında, misâfirlerin emrine dâima yirmi, otuz araba hazır bulundurulurdu. Kışları büyük salonlarında, odalarındaki şöminelerde mâden kömürü yakılırdı.

Hanımefendi'nin ikinci katta, Bâyezid tarafında bulunan odasına ve paşanın aynı katta Vezneciler'e bakan odasına gümüş göbekli mangallar konular, diğer odalarda pirinç mangallar bulunurdu. Zeynep Kâmil Konağı'nın aylık masrafı yedi, sekiz bin altın liraydı. Zevc ve zevce, devrin ikramlarıyla, ihsanlarıyla meşhur olmuş hayırseverlerindendi.

Âli Paşa, Fuad Paşa, Şirvânî Rüştü Paşa, Prens Mustafa Fâzıl Paşa, Ziyâ Paşa konağın ziyâretçileri arasındaydılar. Ayrıca devrin âlimleri, edipleri de konakta benzersiz bir misâfirperverlik görürlerdi.

Konakta saz âlemleri de meşhurdu. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, bu âlemlerden şöyle bahsetmektedir: 'Bu âlemlere Mustafa İzzet Efendi, husûsî bir neşe verirdi. Mustafa İzzet Efendi, devrin yazı ve mûsikî üstadı idi. Son derece nazik bir zat olan Paşa, Mustafa İzzet Efendi'ye bir şarkı, bir beste okuyunuz demezdi. El vururdu ve odaya giren uşaklara, 'Ağaları çağırın, Efendi Hazretlerini eğlendirsinler.' derdi.

Evvelce hazırlanan sâzendeler, hânendeler, odaya girerler ve Efendi'nin arzu ettiği peşrevi çalarlardı. Bundan sonra Mustafa İzzet Efendi onların yanlarında oturur ve şarkıları ile mûsikî âlemini ihyâ ederdi. Dönüşte de arabanın içinde bir kese bulurdu. İki yüz veya üç yüz lira...

1867 Ramazanında, bir cuma akşamı Abdülaziz iftar topuna beş dakika kala Yusuf Kâmil Paşa'nın konağına gideceğini haber

vermişti. Konakta telâş eseri gösterilmemiş, yalnız hazîneden altın şamdanlar çıkarılarak merdivenlere dizilmişti. Abdülaziz debdebeyle konağa gelmiş, mükellef bir iftar sofrasını hazır bulmuş ve ev sâhipleri, âdet olduğu üzere Pâdişâh'a murassa bir Mushâf ile 99'luk bir inci tesbih takdim etmişlerdi.

Sonradan Üniversite'nin Edebiyat ve Fen fakültelerine tahsis olunan Zeynep Kâmil Konağı'nın içinde birçok bölmeler, değişiklikler yapılmış ve binâ senelerce gençlere bir ilim merkezi vazifesini görmüştür.

Oradan yetişen birçok meşhur şahsiyetlerimiz, orada ders vermiş birçok ilim adamlarımız vardır. Hâlit Ziyâ Uşaklıgil, Fakülte Reisi'nin odasında yaptıkları bir toplantının portresini şöyle çizmektedir: '... Reis'in sol tarafında, tâ kapıya yakın bir yerde, gözleri meçhul bir noktaya dikilmiş dinliyor zannedilen fakat hakîkatte mahz-ı dikkat olan Ziyâ Gökâl, onun yanı başında zeki gözlerinin kaynaşan cıvıltılarıyla Fuad Köprülü, dudaklarında bir istihzâ tebessümü ile Necmeddin Sâdık vardı. Daha sonra, kimler yoktu. Cenab Şâhabeddin, Ali Ekrem, Hüseyin Daniş, Ali Muzaffer...'

Birinci Dünya Harbi esnâsında Zeynep Kâmil Konağı, bir müddet de askerî hastahâne hâline konulmuş, sonra tekrar Dârülfünun'a iâde olunmuştu.

Zeynep Kâmil Konağı, 1942 senesinde yanmış ve bu sûretle İstanbul'un eski, güzel binâlarından biri daha kaybolmuştur."

Reşat Nûri Güntekin ve Mehmed Âkif

Yazarımızın dediği gibi, daha sonraki yıllarda dârü'l-fünûn yâni üniversite hâline getirilen işte bu Zeynep Hanım Konağı'nda birçok âlim ders verdi. Bu bilginlerden biri de büyük şâirimiz merhum Mehmed Âkif Ersoy'dur. Âkif'in bu tarihî binâda ders verdiğini ünlü edebiyatçılarımızdan Reşat Nuri Güntekin'in bir yazısından öğreniyoruz.

2.1.1936 tarihli *Tan* gazetesinde yayımlanan, ayrıca merhum Eşref Edib'in *Mehmed Âkif-Hayâtı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları* isimli eserinin ikinci cildinde de yer alan bu yazıda Reşad Nûri Güntekin, Muallim Mehmed Âkif'i anlatıyor:

“Sahne meşhur Zeynep Hanım Konağı'nda büyük salon... Zaman Meşrûtiyet'in ikinci senesi” diyerek konuya giriyor. Ünlü romancımıza göre burası ilk bakışta her sınıf insanın bir arada görüldüğü bir toplantı salonu, bir tiyatro veya mahkemedir. Oysa gerçekte Dârü'l-Fünûn Edebiyât şubesinin, yâni İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin birinci sınıfıdır. Reşad Nûri Güntekin de birinci sınıf öğrencisidir.

Ön sıralarda idâdîlerden (liselerden) gelen tüysüz çocuklar, kenarlarda sarıklı sakallı medrese mensupları, arkada ise “sâmiler” denilen dinleyiciler bulunmaktadır. Güntekin'e göre bütün bunlar kalabalık bir grub teşkil etmektedir. Meşrûtiyet inkılâbı hapis hâne kapılarıyla birlikte, dârülfünûn kapılarını da açmıştır. Giriş serbest ve parasızdır. Güntekin'in yazısından anlaşıldığına göre ellerinde tahsil belgesi olmayanlar dinleyici sıfatıyla içeri giriyorlar, yıl sonunda o seneki derslerden imtihanâna girmek sûretiyle aslî talebe olma hakkını kazanıyorlar.

Ünlü romancımız, adı geçen yazısında garip bir rivâyete de yer veriyor. Rivâyet o ki Zeynep Hanım Konağı'ndaki bu derslere dinleyici olarak katılan sırik arabacıları bile vardır.

Reşad Nûri Güntekin, Âkif'in derse girişini şöyle dile getiriyor:

“Derken kapı açılıyor. İçeriye orta boylu, kara top sakallı, kalender bir zat giriyor. Şemsiyesiyle lastiklerini kapının arkasına bıraktıktan sonra, talebe sıralarına gideceği yerde, muallim kürsüsüne doğruluyor. O zaman yanımdaki arkadaştan öğreniyorum ki bu zat bizim edebiyat muallimimiz Şâir Mehmed Âkif'tir.”¹

1 Âkif o gün, Muallim Nâci'nin bir tevhidini yazdırıp dersin sonuna kadar açıklamasıyla meşgul oluyor. Bu durum fenâ halde can sıkıyor. Ünlü romancımız diyor ki: “Benim gibi ukalâlıktan buram buram öten birkaç çocuk bu eski kafalı hocayı protestoya karar verdik ve dediğimizi yaptık. Âkif'in son günlerinde, hasta yatağında çekilmiş resmine, bilmem hiç dikkat ettiniz mi? Harâbe hâlindeki çehrenin gözlerinde o kadar

Yukarıda da belirttiğim gibi, tarihî binâların kaderi de bir bakıma, o binâların içinde -kısa bir süreliğine de olsa- oturan insanların kaderine benziyor. İnsanlar doğduğu, büyüdüğü, yaşlandığı ve sonunda öldüğü gibi tarihî binâlar da yapılıyor, mesken oluyor, şu veya bu hizmette kullanılıyor, mukadder ömrü tamamlanınca yıkılıyorlar, yok oluyorlar. Bu kural Zeynep Hanım Konağı için de geçerli olduğundan o da İstanbul'un diğer muhteşem konakları gibi büyük paralar harcanarak yapıldı, sonra yıkıldı, bilâhare yenisi yapıldı. Evet, ihtişamıyla dillere destan olan Zeynep Hanım Konağı 1942 yılında çıkan bir yangınla tarihe karıştı. Eskilerin de ifâde ettiği gibi İstanbul, bir bakıma da yangınlar şehridir. Belli aralıklarla ortaya çıkan ve her seferinde çıktığı mahalleyi, hatta koca bir semti yok eden korkunç yangınların ve bunların silip süpürdüğü tarihî eserlerin sayısı o kadar fazla ki bunlardan hiç değilse bir kısmının bile hikâyesi kaleme alınsa ciltler dolusu kitap yazmak gerekir. Uzun sözün kısası, Zeynep Hanım Konağı da işte böyle dehşetli bir yangında yok oldu.

Korkunç Yangın

Bu korkunç yangına devrin gazeteleri büyük bir yer verdiler. Yangının nasıl çıktığına, nasıl söndürüldüğüne dâir uzun uzun

hârikulâde bir ateş ve nur güzelliği vardı ki insana âdetâ şâirin, rûhun ebediliği hakkındaki kanaatini kabul ettirecek gibi olur.

Hocamız işte o aynı gözlerle bizi dinledikten sonra 'Bakalım, görürüz.' dedi ve ertesi derste bize Nâmık Kemal'den, Recâizâde Ekrem'den hatta Fikret'ten bazı mısralar okutarak mânâlarını istedi. Tabii hepimiz fenâ halde rezil olduk.

O zaman: 'Çocuklar, bu halle siz nazariyeyi ne yapacaksınız?' dedi. Ben zâten nazariyeci herif değilim. Siz bugün Sahaflar Çarşısı'ndan yüzer paraya bir *Terkib-i Bend* ile bir *Tercî-i Bend* alıp getirin de onu size okutayım. Bütün senemiz edebiyâtımızın eski ve yeni şiirlerini okumakla, mânâlarını anlamakla geçti.

Aradan geçen bunca seneden sonra anlıyorum ki Âkif o zaman bizim için yapılabilecek şeylerin en iyisini yapmıştır. Onun sağlam mantığı, samîmî ve pratik zekâsı, çürük temel üzerine kurulacak nazariyelerin boşluğunu anlamış, bir hoca için en iyi usûlün -planı, programı bir yana bırakarak- talebeyi hangi seviyede bulursa oradan alıp yürütmek olduğunu gayet iyi takdir etmiştir.

Âkif zâten okumadan, okuduğunu anlamadan yüksek mes'eleler üzerine nazariye kuran insan robotlarından dâima iğrenmiş bir insandır. Otuz seneden beri mekteplerimizde birçok hayırlı değişiklikler meydana gelmiş olmasına rağmen Âkif'in cesur ve realist usûlünden bugün de çok istifâde edebileceğimiz kanaatindeyim."

yazılar yayımladılar. Gazetelerden bazıları muhâbir göndererek bu tarihî konak hakkında en fazla bilgi sâhibi olan, hatta çocukluğu içinde geçen İbnülemin Mahmud Kemal'den malumat aldılar. Kendileriyle yapılan röportajları, olduğu gibi okuyucuya ulaştırdılar. 2 Mart 1942 tarihli *Akşam* gazetesi, bu yangın haberine yer veren gazetelerin başında geliyor. Birinci sayfada "Mutfağında Otuz Ahçı Çalışan Bir Konak" başlığıyla "Zeynep Hanım ve Kâmil Paşa'ya Dair Pek Dikkate Şâyân Malumat" spotuyla yer alan bu önemli haberi, siz değerli okuyucularıma aynen naklediyorum:

"İstanbul'un tarihî binâlarından birini daha kaybettik. Fen Fakültesi'nin bulunduğu 'Zeynep Hanım Konağı' yandı.

Zeynep Hanım Konağı, Osmanlı tarihine girmiş, içinde hükümdarlar yemek yemiş, bir devrin en meşhur sîmâları yatıp kalkmış, en muhteşem Türk konaklarından biri idi. O, tarihi!.. Hem de pek meraklı ve pek dikkate şâyân bir tarih...

Zeynep Hanım Konağı'nı, asıl o âileye intisâbı olduğu için çocukluğu da bu binâda geçen ve irfan hayâtımızda, tarihî bilgilerimizde sözlerini birer 'ilim senedi' tarzında telakkî ettiğimiz Üstad İbnülemin Mahmud Kemal'den dinlemeli.

Eskiye âit hudutsuz mâlûmâtıyla tanınan Bay Mahmud Kemal'i yangının ertesi günü derin bir acı içinde bulduk. Yakınlarından birinin ölüm haberini almış gibiydi. İçinde çocukluk günlerini geçirdiği tarihi binanın yanışı ona pek ziyade tesir etmişti. Bize şunları anlattı:

'Zeynep Hanım Konağı' diyorlar. Hâlbuki Zeynep Hanım'la kocası Yusuf Kâmil Paşa, daha sağlıklarında bütün mallarını birleştirmişlerdi. Onların her şeyleri müşterekti. Konak 1280 tarihinde bitmiştir. Konak yapılıncâ kasîde yazan ve tarih düşüren birçok şâirler kendilerini memnun edecek birçok atiyeler almışlardır. Cephesinde büyük yazı san'atkârı Hattat Vahdetî'nin bir yazısı ve 1280 tarihi vardı.

Şu dakıkada onun içinde geçen çocukluk günlerimi hatırlıyorum. Konak o zaman koca bir memleket gibiydi. Biz çocuklar da onun içinde cirit oynardık. Alt kattaki, pencereleri tepede hazîne dairesinden yukarıdaki hünkâr dâiresine kadar her yeri gözümün önüne geliyor. O vakitler binânın dahili, bölmelerle vesaire gibi şeylerle böyle ayrılmamıştı. Aslı hâlinde idi. İçindeki hayat, ibretle temâşâya değerdi.

Otuz Ahçı, Yirmi Beş Araba:

Mutfakta, yetişmiş otuz ahçı çalışırdı. Çırakları, yamakları başka... Börekçi ayrı, etçi ayrı, sebzeleri yapan yine ayrı. Arabalıklarda her zaman misâfirlerin emirlerine âmâde yirmi, yirmi beş araba hazır dururdu. O zaman soba olmadığı için binâyı şöminelerle ısıtırlardı. Bu şöminelerde mâden kömürü yanardı. Pek soğuk zamanlarda Hanımefendi'nin ve Paşa'nın odalarına tamâmıyla gümüşten mangallar konurdu, öteki odalara da sarı mangallar... Konağı aydınlatmak için geceleri binlerce mum yakılırdı. Konağın büyük kalabalığından başka harem ve selâmlıkta hiçbir zaman misâfirler eksik olmazdı. Buranın aylık masrafı yedi sekiz bin altın lira idi. Zeynep Hanımefendi'nin odası ikinci katta, Beyazıt tarafında idi. Kâmil Paşa'nınki Vezneciler köşesinde.

Üstad bir an sustu. Zeynep Hanım Konağı'ndaki bütün hayat en ince teferruatına kadar gözlerinin önünde canlanmış gibiydi.

Pederi, Kâmil Paşa'nın yeğeni ve mühürdârı olduğu için onun -tarihî her sahada olduğu gibi- bu mevzûda da mâlûmatı pek genişti. Sözlerine devam etti:

Konağın Misâfirleri:

Misâfirler arasında devrin ne kadar tanınmış udebâ, şâir, fuzelâ ve ulemâsı varsa hepsini görürdünüz. Şarktan ve garptan gelen edipler, fâzıllar mutlaka oraya başvururlardı. Vükelâ arasında Âli, Fuad paşalar, Şirvânî Rüşdi Paşa, Mustafa Fâzıl Paşa, Ziya

Paşa ve diğer birçok paşalar bulunurlardı. Arada saz âlemleri de yaparlardı. Bu âlemlere yazları Paşa'nın Bebek'de geçirdiği esnâda kendisine komşuluk eden 'Mustafa İzzet Efendi', husûsî bir neşe verirdi. Mustafa İzzet Efendi devrin yazı ve mûsikî üstadı idi. Son derece nâzik bir zat olan paşa, Mustafa İzzet Efendi'ye 'Bir şarkı, bir beste okuyunuz.' demezdi. El vururdu ve odaya giren uşaklarına: 'Ağaları çağırın, Efendi Hazretlerini eğlendirsinler.' derdi.

Evvelce hazırlanan sâzendeler, hânendeler odaya girerler ve Efendi'nin arzu ettikleri bir peşrevi çalarlardı. Bundan sonra Mustafa İzzet Efendi, onların yanlarına oturur ve şarkıları ile, besteleri ile mûsikî âlemini ihyâ ederdi. Dönüşte de arabasının içinde bir kese bulurdu. 200 veya 300 lira. Bundan başka devrin şâirlerinin yazdıkları şiirlere karşı paşa pek eli açık davranırdı. İşte Zeynep Hanım Konağı'nda böyle güzel bir hâyat geçiyordu.

İftar Hâdisesi:

İftar hâdisesi diye anılan meseleye gelince... Bu da şöyle olmuştu:

1284 Ramazan'ında bir cuma akşamı. Sultan Aziz iftar topuna yakın bir zamanda Serasker kapısına geldi. Buradan geç vakit iftara geleceğini Kâmil Paşa'nın konağına bildirdi. Hâlbuki o vakit Kâmil Paşa, Fâtih Câmii'nde bulunuyordu.

Konakta bulunan yeğeni ve mühürdârı pederim Mehmed Emin Paşa, Fâtih Câmii'ne haber verdi. Paşa, en seri vâsıta ile beş dakıkada Fatih'ten konağa gelmişti. Hazîneden altın şamdanlar çıkarılmıştı. Hükümdar'ın maiyeti ile iftara geleceği, konaktakileri hiç telâşa düşürmemişti.

Zamânın âdeti mûcibince pâdişahlar yemekte bulunmak üzere nereye giderse yemeklerini de beraber götürürlerdi. Başka yerde de sarayda pişen yemekleri yerlerdi. Bu bir ihtiyat meselesi idi. Bunun için saraydan Bâbıseraskeri'ye Pâdişah'ın yemeği götürülmüştü. Yemekler orada duruyordu.

Sultan Aziz konağa gidip de o göz kamaştırıcı debdebeyi görünce başmabeyinciye yavaşça: ‘Söyle, benim yemeği getirmesinler.’ diye fısıldamıştı.

Altın şamdanlar yanan merdivenlerden çıkmıştı. Zamânın âdetine göre iftara gelen pâdişâha da bir hediye verilmesi lazımdı. Bunun için Pâdişâh’ın oturacağı yerdeki yastığın üzerine gayet musanna, murassa bir mushâf-ı şerif ile 99’luk bir inci tesbih konulmuştu. Sultan Aziz iftardan sonra bunların alınmasını irade etmiştir...

Hükümdar’ın maiyetindekilerin yemeği için de harem dairelerinin fazla sofraları kâfi gelmişti.

“*Paranızı Düşürdünüz!*”

Paşa ve haremi son derece cömert insanlardı. İyi havalarda Paşa yaya olarak Bâbîâlî’den konağa gelirdi. Bu sırada yollarda dalgın dalgın, düşünceli düşünceli giden adamların ceplerine ve ayaklarının dibine altın liralara atmak âdeti idi. Eğer giden adam ayaklarının dibine düşen paraları görmezse Paşa: ‘Paranızı düşürdünüz efendim!’ diye kendisine ihtar ederdi. Yolcu: ‘Düşürmedim.’ filan derse Paşa: ‘Düşürdünüz, düşürdünüz. Alınız onu.’ diye mukabelede bulunurdu.

Zeynep Hanımefendi de tek atlı bir kupa ile en fakir mahallelere gider ve kapıların aralığından evlere para atardı. Kendisini belli etmeden...

Sonra gayet sâde bir kadındı. Konağın hazîne dairesi mücevheratla dolu olduğu halde elinde bir tek yüzük görülmemiştir. Birçoklarına pek murassâ, taşlı altın saatler hediye etmek âdeti idi.

Hâlbuki kendisi tek kapaklı bir gümüş saat kullanırdı.

Paşa’yı yaya yürürken görmeyi kendilerine saâdet bilen birçok kimseler Bâbîâlî’den İran sefâretine, karşı taraftan da Emniyet Sandığı’na kadar iki sıra dizilirlerdi. Paşa, bunlara her zaman para verirdi.

Bir gün garip bir vak'a olmuştu. Paşa, para bekleyenlere selâm verip geçmişti. Tabî kimse bir şey diyemiyordu. İran Sefâreti'nin köşesinde bir ihtiyar adama da yine selâm verdi. Paşa, onu tanı-
mıştı. Bu, her zaman kendisinden para alan bir adamdı. Paşa'ya:
'Paşa,' dedi. 'Bugün bir şey vermedin!'

Kâmil Paşa: 'Selâm verdim ya!', 'Biz senden selâm değil, para istiyoruz.', 'İyi ama her akşam mı?', 'Her akşam ya... Mâdemki alıştırdın, vermeye mecbursun!'

Bunun üzerine Paşa yanındakilere bu adama derhal 20 lira verilmesini söyledi. Paşa'dan bir şey isteyip de alınmamasına imkân yoktu."

Mustafa İzzet Efendi

Konumuzla ilgili olan ve yukarıda okuduğunuz açıklamadaki bazı yanlışlıklara cevap mâhiyetinde kaleme alınan bir yazıya da Şehir Üniversitesi, Taha Toros Arşivi'nde rastladım. "Zeynep Hanım Konağı Hakkında - Sayın Üstad Bay İbnülemin Mahmûd Kemâl'e" başlıklı bu makaleyi de aşağıya alıyorum:

"2 Mart 1942 tarihli Akşam gazetesinde sizden naklen Zeynep Hanım Konağı hakkında mâlûmat veriliyordu. İlminize ve tarihî mâlûmâtınıza hürmetim vardır. Bilhassa âilemle kadim dostluğunuza mağrûren, bu konak hakkında verilen mâlûmatta bazı yanlışlıklar olduğunu tarihî bir hakikat nâmına arz etmek isterim:

1280 senesinde inşâ edildiği söylenen bu konak müceddeden yapılmamıştır. Tâmir ve tâdilâta uğramıştır. Çünkü Zeynep Hanım, konağı benim ceddim olan nakibüleşraf Hasan Tahsin Bey'den satın almıştı. Benim bildiğime göre, Tahsin Bey'in vefâtında on evlâdı arasında mîras paylaşılırken rüşünü isbat etmeyen yetimler bulunduğu için Şeyhislâm (Şeyhülislam), kapısı kabil-i taksim olmayan bu binânın satılmasına karar vermiş. İsmi hatırlayamadığım tarih kitaplarından birinde (Ahmet Refik'in eserlerinden biri veya Cevdet Paşa Tarihi olacak.) bir vesile ile Zeynep Hanım

Konağı'ndan bahsedilirken istitrad kabilinden şöyle bir kayda tesâdüf etmiştim. 'Zeynep Hanım, bu konağı nakibüleşraf Tahsin Bey' den satın almıştır. Tahsin Bey Kıbrıs muhassılı meşhur Mehmed Ağa'nın oğludur. Zeynep Hanım mezkûr konakta bazı tadilat ve tamirat yaptırmıştır.' denilmektedir.

Yine ceddin olan Mustafa İzzet Efendi hakkındaki beyânatınıza gelince: Kâmil Paşa, Bebek'te komşusu olan Mustafa İzzet Efendi'ye nezâketen, bir şarkı oku demezmiş de ağalarını çağırıp 'Efendi Hazretlerini biraz eğlendiriniz.' der, İzzet Efendi de onlara iştirakle Paşa'ya hoşça vakit geçirtirmiş. Kâmil Paşa çok nâzik bir zat olabilir. Fakat zamânının nakibüleşrafı, kazaskeri, reisüluleması ve hatta meclis-i hâssı vükelâya dâhil olan bir zâta emrecek vaziyette değildi. Mustafa İzzet Efendi'nin, Kâmil Paşa'nın dalkavukluğunu yapmaya, bilhassa para mukabilinde paşanın gönlünü eğlendirmeye ne mevkii ne de meşrebi müsâit değildi. Mustafa İzzet Efendi ilmiyle, fazlıyla herkesin hürmet ve muhabbetini kazanmış bir zattı (Bu hususta *Tarihi Atâ'* da tafsilât vardır.). Yalısı Hidiv'in Bebek'teki yalısına muttasıldı (bitişikti). Mûsikîşinastı, fevkalâde ney üflerdi. Fakat son zamanlarında itikâfa çekilmiş, mûsikî ile alâkasını kesmiş, kendini büsbütün taat ve-ibâdâta vermişti. Rivâyet ederler ki Sadrazam Âli Paşa merhum, Boğaziçi'nin meşhur mehtâp âlemlerinde, Mustafa İzzet Efendi'nin yalısının önünden sandallarla geçerken, İzzet Efendi'nin mûsikî ile alâkasını kestiğini bildiği için ve ona karşı olan şahsi hürmet ve muhabbetinden yalıdan uzaklaşınca kadar sazı durdurmuş. Mustafa İzzet Efendi'nin itikâfa çekildiği şu beytiyle de tezâhür eder:

İnsanlardan ol derece gönlümün vahşeti kim

Aksim âdem deyu mir'ata nazar eyliyemem

Bilvesile derin saygılarımı sunarım.

Merhum Tahsin Bey ve

Mustafa İzzet Efendi

Hafidesi Zinnur Gamsızoğlu"

Meşhur edebiyatçılarımızdan Recâîzâde Mahmud Ekrem'in mahdumu Ercümen Ekrem Talu'nun, 6 Temmuz 1944 tarihi Yeni Sabah gazetesinde "Yusuf Kâmil Paşa ve Haremi Zeynep Hanım" başlığıyla yayımladığı makale doğrudan konumuzla ilgili olduğu için onu da aşağıya iktibas ediyorum:

"Sivas mebusu Abdurrahman Naci Demirağ'ın arkasında kendisini daima rahmetle andıracak birçok hayır ve hasenatın hatırasını ve ilzerini bırakacak vuku bulan âni ölümü bana yine böyle hayır ve hasenat sâhibi bazı eski zaman şahsiyetlerini hatırlatır.

Bunların en başında Abdülaziz devri sadrîâzamlarından Arapgirli Yusuf Kâmil Paşa gelir. Bu Paşa'nın tarihi, bin bir gece masallarını kendi parlaklığı yanında sönük bırakacak müstesna bir revnak arz eder. Ecdâdı arasında üç tane vezir bulunduğu için konağının kapısının önünde bayram günlerinde dokuz tuğ diktiren İsmail Beyzâde Mehmed Bey'in oğlu Yusuf Kâmil, küçük yaşında yetim kalıp amcası Gümrükçü Osman Paşa'nın yanına sığınmıştır.

Osmanlı ricalinin hemen hepsi gibi husûsî hocalardan Arabî ve Fârisî öğrendikten sonra 21 yaşında İstanbul'a geldi ve Dîvân-ı Hümâyûn Kalemî'ne çirak oldu (1829). Bu sırada gördüğü bir rüyâ kendisine gelecekteki ikbal ve ihtişam günlerinin müjdecisi oldu. Bu rüyâ onu mânâ âleminde Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ile yüz yüze getirmiş, Mehmed Ali Paşa o esnâda kendisine pırlanta vesair taşlarla bezenmiş bir enfiye kutusu bağışlamıştı.

Yusuf Kâmil Bey, bu rüyâyı tabir ettirdikten, bundan Mısır'a gitmesi lâzım geldiğini çünkü nasibinin o diyarda olduğunu öğrendikten sonra artık İstanbul'da durmayıp bir yelken gemisine atladığı gibi kapağı Mısır'a attı (188-33).

Uzatmayalım, rüyâyı her kim tabir etmiş ise güzel etmiş. Bu Yusuf'un rüyası da tıpkı öteki Yusuf'un ki gibi nev'ama (bir bakıma) bir işaret-i ilâhiye imiş. Mehmed Ali Paşa, bir müddet sonra, üçüncü kızı Zeynep Hanım'ı vermek sûretiyle Yusuf Kâmil Bey'i

damat edinmiş. Bu tarihten itibaren Yusuf Kâmil Paşa'nın ikbal yıldızı doğmuş ve parlamaya başlamıştı (1845).

Önce Kâhire'de peri masallarındakinden daha tantanalı bir düğün, arkasından -bir takım aile geçimsizliklerinden ileri gelme kısa bir husus devresini müteâkip- İstanbul'a, der-i devlete geliş (1849). Sonrasında artık birbiri ardı sıra bütün merâhili (merhaleleri) kat' ederek, ikbâlin zirvesine çıkış... Böylece Yusuf Kâmil Paşa'yı 1851'de, kırk üç yaşında vezir ve ertesi yıl ticaret nazırlığı ile Osmanlı Vükelâ Meclisi'ne dâhil buluyoruz.

Nazır ammâ ne nazır! Vezir ammâ ne vezir! İhtimaşamıyla, saltanatıyla gözler kamaştıran, haydan gelmeyen paraları, çeşme suyu gibi akıtarak huya harcayan Abdülaziz devrinde, bilhassa Yusuf Kâmil Paşa ile haremünün servet, debdebe, dârât ve hasenatı dillere destandır. Bu türlü zengin olmasına rağmen Mehmed Ali Paşa, damadının vakar, kibir ve azamet mertenesini hiç bir zaman bulmamıştır. Bilâkis, vücûdiyetinin cuma namazında cemaat saf-ları arasına karıştığı görülmekte, lütuf ve merhametine başvuran fakir, fukaranın huzuruna nazikâne kabul edilerek hatırların tatyip edildiği söylenmektedir.

Haremde de vaziyet aynıdır: Mehmed Ali'nin gözbebeği kızı Zeynep Hanımefendi vakarından bir zerre feda etmeyerek, herkesi gönül alıcı muamelesiyle konağından hoşnut olarak geriye göndermektedir.

Yusuf Kâmil Paşa, vükelâlık mesdinde ilerleye ilerleye 1861'de sadâret kaymakamı oldu. Bu sırada Osmanlı Devleti, tarihinin en ağır mali buhranını geçiriyordu. Altın ortadan kalkmış, ticaret durmuştu. Ahali heyecan içindeydi. Sadâret Kaymakamı Yusuf Kâmil Paşa, kendi hazinesinden -köşe başlarında birçok altın dağıttırarak- tedavülde bulunan kaymaları tebdil ettirmek (değiştirmek) suretiyle buhranı önledi. Piyasanın üzerinde öyle tesir yapan bu hareketin Paşâ'nın husûsi hazinesine hemen hiçbir tesiri olmadı. 1862'de, ilk defa sadrâzam oldu.

Bu makaleyi yazmak için 'Osmanlı Devrinde Son Sadriâzamlar' adındaki yüksek değerli eserinden kısmen faydalandığım fâzıl-ı muhterem ve muhibb-i mükerrerem İbnülemin Mahmûd Kemal İnal'ın naklettiğine göre Paşa, Hünkâr'ın bu tevcihini kabul etmemekte bir hayli karar eylemiş ise de sonunda Padişah'ın emrine mutâavat (itaat) mecburiyetinde kalmış, aynı zamanda sadârete muhassas (tahsis edilen) 2.500 lira aylığında yine Abdülaziz'in zoru ile ancak 500 lirasını almaya razı olmuştur. Bu türlü bir kanaat göstermek, o vakit için hârikulâde bir hâdise sayılır.

Devletin en büyük bir makamı ihraz eylediği halde az vakitte infisale uğrayan Yusuf Kâmil Paşa buna rağmen gözden düşmemiştir. Kendisini huzûra kabul ettikçe 'Buyurun vezir-i vakurum!' diyerek iltifat eden Abdülaziz, bir Ramazan onun konağına iftara gider. Bu ziyaret apansız denecek gibi vuku bulduğu halde Padişah'ın önüne mükemmel ve mükellef bir sofraya kurulur. İftarı müteakip büyük altın tepsiler içerisinde, Paşa ile haremine kadar kıymetli mücevherleri ve ne kadar emlak tapuları varsa cümlesini Padişah'a takdim edip kabulünü niyaz ederler. Abdülaziz de cevaben: 'Bunlar makbulüm oldu. Yine sizlere ihsan ediyorum. Her hâliniz ve ef'al ve ahvâliniz mahzûziyetimi mûcib olmaktadır.' der.

Yusuf Kâmil Paşa'nın, efsânevi zenginliğiyle beraber ne kadar sahi, cömert olduğuna dair birçok menkıbe anlatırlar. Kendisine bir defa memuriyet tebşirine (müjdesine) gelen bir zata 3000 altın caize verdiği malûm olduğu gibi devlet hazinesinden hakkı olan maaşı almayıp memûrîn ve ketebeden (memurlardan ve kâtiplerden) ihtiyacı olanlarla kapağalarına, odacılara ve müracaat eden fukaraya dağıttığı meşhurdur. Yusuf Kâmil Paşa'nın Bâbîâli'de bir kiler tesis edip yemek yemeden vazife başına gelen küçük memurları buradan doyurduğunu da kitaplar yazar.

Yine en sahih kaynaklarda zikredildiğine göre Paşa, vali, mutasarrıf ve sair memurlardan mâzul olanlara (görevlerinden azledilenlerle) kendi kesesinden mes'uliyet aylığı bağlamış. Hatta eski sadriâzamlardan meşhur Âli Paşa'ya birkaç defa nakden yardımda

bulduğunu Bay Mahmud Kemal İnal, yukarıda hürmetle zikrettiğim eserinde beyan ediyor. Keza Bâbîâlî’den bazı akşamlar yayan avdet ederken (dönerken) yanından dalgın geçenlerin herhalde zaruretten bu halde olduklarını fahmederek yavaşça ceplerine para koyduğu olurmuş.

Yine Paşa’nın keremine müteallik letaiften (lâtifelerden) olmak üzere Bay Mahmud Kemal nakleder:

Bir Ramazan günü Ayasofya Camii’nde ihtiyar bir hocanın vazını ayakta dinlerken Hoca, ‘Musa Ağa, hoş geldin!’ der. Paşa, yanındaki ağası vasıtasıyla Hoca’ya beş altın veririr. Bunun üzerine şaşırır adamcağız: ‘Sen, benim tanıdığım Musa Ağa değilsin. Zira o, böyle beş altın verecek adam değildir...’ der.

Üsküdar’da, Nuhkuyusu’ndaki Zeynep Kâmil Hastahanesi Yusuf Kâmil Paşa ile muhterem zevcesinin müteaddit hayratından biridir. Paşanın kendisi de o hastahânenin bahçesinde yatar. Bu muhterem çift, Bârigâh-ı Kibriyâ’ya intikal edeli yarım asır geçtiği halde kendilerine hizmeti sebket etmiş (geçmiş) emekdar evlâd ve torunlarından ve sair fakir fukaradan yüzlerce kişi hâlâ onların vakıflarından aylık alırlar.”

Hasretzede İki Âşık

Şimdi biraz da kendi adıyla anılan bu muhteşem konağın ve Üsküdar’daki hastahanenin sâhibesi ve bâniyesi olan Zeynep Hanım’ı tanımaya çalışalım. “Salihât-ı Nisvan”dan kabul edilen ve hayır hasenâtının bolluğuyla büyük bir şöhret kazanan Zeynep Hanım, Mısır Vâlisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa’nın kızıdır. Paşa, ahlâkına, fazîletine, dürüstlüğüne ve ilmî müktesebâtına hayranlık duyduğu Yusuf Kâmil Paşa’yı, çok sevdiği kızı Zeynep Hanım’la evlendirmek sûretiyle kendine dâmat ediniyor. Ancak bu evlilik biraz zahmetli ve meşakkatli gerçekleşiyor. Sıkıntı Mehmed Ali Paşa’nın âilesinden kaynaklanıyor. Hidiv âilesiyle birlikte Mısır sarayı bu evliliğe karşı çıkıyor. Paşa’nın isteğiyle ve ısrarıyla ger-

çekleşen evliliğin sona ermesi, genç çiftlerin bir an önce ayrılmaları için yoğun baskı uyguluyorlardı.

Bu sırada -belki de ortalığın biraz yatışması düşüncesiyle- Mehmed Ali Paşa, verdiği bir görevle onu İstanbul'a gönderdi. 1845 yılıydı. Devrin pâdişâhı Sultan Abdülmecid, kızı Âdile Sultan'ı evlendiriyordu. Bu evlilik merâsimi, Pâdişah Abdülmecid'le Yusuf Kâmil Bey'in daha yakından görüşmelerine vesîle oldu. Yusuf Kâmil Bey, Mehmed Ali Paşa'nın hediyelerini işte bu görüşme esnâsında takdim etti. Abdülmecid Han, kendisini mîrimîranlık rütbesine yükseltti.

Bu mutluluk, kısa bir süre sonra can sıkıntısıyla sonuçlandı. Mısır'a dönünce -başta kayınbirâderleri olmak üzere- ileri gelen devlet adamlarının asık suratlarıyla karşılaştı. Onlar böyle bir evliliğe öteden beri tepki gösteriyorlardı. Bu sırada Mehmed Ali Paşa'ya halef olan İbrâhim Paşa'nın ölümü üzerine, böyle bir evliliğe en şiddetli tepkiyi gösteren Abbas Paşa iş başına geldi. İbnü-lemin Bey'in ifâdesiyle, Mehmed Ali Paşa'nın hışmından korkarak susmayı tercih eden nifak erbâbı, yeni Vâli'nin kînini, garazını daha da şiddetlendirdiler. Abbas Paşa, ilk iş olarak Kâmil Paşa'yı Asvan'a sürgüne gönderdi. Zeynep Hanım'ı boşaması için çok uğraştı, hatta bizzat Asvan'a giderek "İstediğim boşanma kâğıdını vermekte tereddüt edersen sonunda seni idam ederim!" diye ağır yemin etti. Bu sırada Kâmil Paşa Asvan'da hastalandı. Tedâvisi için bir doktor talebinde bulunduysa da isteği yerine getirilemedi.

Asvan'da üç ay böyle sıkıntılı bir sürgün hayâtı yaşadktan sonra, daha önce tanıştığı Sadriâzam Mustafa Reşid Paşa'ya bir mektup yazıp kurtarılmasını ricâ etti. Reşid Paşa da durumu Abdülmecid'e bildirdi. Çok öfkelenen Pâdişah, Mısır Vâlisi Abbas Paşa'ya "Bizzat Asvan'a: gidip Kâmil Paşa'yı sâlimen ve muazzezen İstanbul'a gönderesin!" diye ferman yolladı. Bunun üzerine Yusuf Kâmil Paşa, 1849 yılında İstanbul'a gönderildi. Böylece Paşa'nın çileli hayâtı bitmiş oldu ama iki âşık hasretzede henüz birbirlerine kavuşamamışlardı. Derken onun da bir yolu bulundu. Mustafa Reşid Paşa

Pâdişâh'a, "Zeynep Hanım yazdığı mektupta durmadan feryad, figan ediyor." deyince Pâdişâh hemen o gün Zeynep Hanım'a hac görevini yerine getirmek üzere izin tezkeresi verilmesini emrediyor. Tabii ki hac bahâneydi. Zeynep Hanım bir vapura bindiriliyor ve İstanbul'a gönderiliyor. Zeynep Hanım, gemiden iner inmez doğru saraya gidiyor ve Pâdişâh'ın iltifatına nâil oluyor. Daha sonra yalısına gidip Sadriâzam Mustafa Reşid Paşa'yı ziyâret ediyor. Reşid Paşa evli dâmat Yusuf Kâmil Paşa'nın, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey de tâze gelinin şâhidi oluyor. Böylece nikâh yenilenmiş oluyor.

İbnülemin Mahmud Kemal Bey, *Son Sadriâzamlar'* da, bu mâceralı evlilik hakkında uzun uzun bilgi verirken şöyle bir not düşüyor: "Büyük annem merhûme Hüşyâr Hamun -ki Mehmed Ali Paşa tarafından kızı Zeynep Hanımefendi ile birlikte büyütülmüş okuryazar bir hanımdı- naklederdi ki: 'İftiraktan (ayrılıktan) sonra Hanımefendi perîşan oldu. Gece gündüz âh u enin ederdi. Gece yarıları birlikte mektuplar yazar, pencereden -aşağıda bekleyen-Harem Ağası'na atardık. Ağa, vâsıta bulur Paşa'ya gönderirdi'."

Ahmet Tefvik Bey Diyor ki:

Sadece İbnülemin Mahmud Kemal Bey değil, çok sevdiği ve genç yaşta kaybettiği kardeşi İbnülemin Ahmet Tefvik Bey de bu konuda bizi bilgilendiriyor. Merhûmun Zeynep Hanım hakkında kaleme aldığı dikkat çekici makale, daha sonra 28 Şubat 1954 tarihli *Yeni Tarih Dünyası'*nda sayfanın başına konulan kısa bir açıklamayla naklediliyor. Açıklama şöyle:

"Büyük Üstad Mahmud Kemal'in kardeşi, zamânının her sûretle fazilet sâhiplerinden olan Ahmet Tefvik Bey merhûmun, Prenses Zeynep Hanımefendi hakkında elli yıl evvel yazdığı makale, neşrolunmak üzere iken, o vaktin en azılı sansürbaşısı Dağıstanlı Hamdi Bey, 'Padişâh'ımızın bîpâyân olan kerem ü ihsanlarına karşı Zeynep Hanım'ın kereminin lâkırdısı mı olur? Neşri câiz değildir!' diye makaleyi reddetmiş, vukû bulan müdâfaya da kulak vermemişti. Kıymetli bir vesîka mâhiyetini hâiz bulunan bu